

Наталія ЩЕРБІЙ

Prikarpat's'kij nacional'nij universitet imeni Vasilâ Stefanika, Ukraïna

e-mail: shcherbii@pnu.edu.ua

ORCID 0000-0002-1431-9595

Категорія виду та числа як детермінанти гібридних форм дієслова (на прикладі віддієслівних іменників у польській та українській мовах)

**The category of aspect and numbers as determinants of verb
nature of the hybrid verb forms (based on verbal nouns
in Polish and Ukrainian)**

The article deals with different approaches to identify the notions of verbal nouns. The main attention is given to the terms for the nomination of the verbal nouns and their classification. Verbal nouns are a clear example of hybridity as they combine categories typical for different classes of words. The verb nature of these formation is proved by the grammatical categories of aspect and number. Thus, two types of verb nouns are distinguished: predicate nouns, which are used only in the singular and imitate aspectual semantics, and subject nouns, which accordingly lose their aspect and can be used in the plural, they are divided into several semantic subtypes: terms, mode of action, condition, etc. The results of this comparison with examples from the modern Ukrainian and Polish literature are presented in the article, in particular regarding new formed examples, which are used in the Internet space.

Key words: verbal noun, hybridity, category of aspect, category of number, perfect / imperfect verbs, semantics.

У статті описано різні підходи до розуміння дієслівних іменників у мовознавстві, окреслено дискусійність термінологічного апарату та класифікації. З'ясовано, що дієслівні іменники є яскравим прикладом гібридності, оскільки поєднують у собі категорії, характерні різним класам слів. Доведено дієслівний характер цих утворень, зокрема на прикладі категорії виду та числа. Категорія виду та числа залежить від семантичного значення Ді і детермінує дієслівний чи іменниковий характер. Таким чином виділено два типи дієслівних іменників: присудкові, що вживаються тільки в однині та наслідують видову семантику, та підметові, що відповідно втрачають акціональність та

можуть уживатися в множині, у свою чергу вони поділяються на декілька значеннєвих підтипів: терміни, спосіб дії, стан тощо. Проаналізовано тенденції уживання таких конструкцій у сучасних польській та українській мовах, зокрема щодо новоутворень, що поширені в інтернет-просторі.

Ключові слова: дієслівний іменник, гібридність, категорія виду, категорія числа, доконані / недоконані дієслова, семантика.

Гібридні форми дієслова віддавна викликають чимало дискусій серед мовознавців щодо їх частиномовного статусу та міжкатегоріальних зв'язків, зокрема на тлі кількох споріднених мов. До т. зв. „гібридних форм дієслова” зараховуємо дієприкметники, дієприслівники, віддієслівні іменники, безособові форми на *-но, то* та інфінітив, які знаходяться на межі кількох частин мови, виявляючи синкретизм на морфологічному та семантико-синтаксичному рівнях.

У західнослов'янському мовознавстві віддієслівні іменники були предметом вивчення таких учених, як: К. Buzássyová, J. Furdík, J. Gebauer, B. Havránek, M. Jelinek, H. Křížková, P. Karlík, J. Puzynina, H. Safarewiczowa, F. Trávníček, А. Скоплев, у східнослов'янському – М. Гінзбург, К. Пономаренко, О. Петрик, О. Пчелінцева та ін. Однак єдиного трактування та частиномовної приналежності так і не було визначено, чим і зумовлена **актуальність** комплексного дослідження міжкатегоріальних зав'язків віддієслівних іменників у слов'янських мовах.

Мета статті: довести дієслівний характер віддієслівних іменників як гібридної форми дієслова на прикладі категорії виду та числа.

Об'єктом дослідження виступають дієслівні іменники на *-nie, -cie // -ння, -ття* в польській та українській мові, а **предметом** аналізу є категорія виду та числа дієслівних іменників як визначників дієслівності.

Ілюстративний матеріал узято із художніх текстів за допомогою методу суцільного вибирання в національних корпусах української [KUM] і польської [NKJP] мов, а також із мережі Інтернет для аналізу сучасних розмовних варіантів.

Серед мовознавців немає чіткого розуміння природи віддієслівних іменників, зокрема й щодо термінології. Західнослов'янські мовознавці (J. Puzynina, K. Buzássyová, J. Furdík, H. Křížková, P. Karlík) поділяють віддієслівні іменники на два типи: 1) категорійні *substantivum verbale* (*-anie, -enie, -cie, -ęcie*), що за формально-семантичними характеристиками тяжіють до дієслова; 2) некатегорійні *substantivum deverbale*, які утворюються за допомогою різноманітних суфіксів і близькі до іменника¹. У східнослов'янських мовах немає поділу на категорійні й некатегорійні типи – усі подібні утворення розглядають як

¹ J. Puzynina, *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słowotwórstwo, semantyka, składnia)*, Warszawa 1969, s. 28-33.

віддієслівні іменники, що є результатом словотворчого підходу до розгляду цього мовного явища (О. Пчелинцева, І. Вихованець). Так, слідом Z. Saloni та J. Puzynina, окремо виділяємо віддієслівні іменники категорійного типу на *-anie, -enie, -cie, -ęcie // -ння, -ття*, що за формально-семантичними характеристиками тяжіють до дієслова, і називатимемо їх дієслівними іменниками (ДІ), відповідний термін також уживає А. Скоплев щодо аналізу чеських віддієслівних утворень².

Категорія числа дієслівних іменників тісно пов'язана з категорією виду, щодо якої думки мовознавців розходяться. Так, одні вважають, що категорія виду в дієслівних іменниках значною мірою нейтралізована й позбавлена статусу граматичної категорії³. Інші зазначають, що дієслівні іменники виникли в процесі транспозиції і зберігають у своїй семантичній структурі не лише лексичне значення мотивуючого дієслова, а й граматичне значення виду поряд із набуттям нових категорійних значень⁴. Треті зауважують, що внаслідок морфологічного переходу дієслова в іменник, останній зберігає в дещо модифікованому вигляді категорію виду⁵. Усе це ускладнює практичне вживання дієслівних іменників у фахових текстах, призводить до того, що автори з двох спільнокореневих іменників на *-ння, -ття* вибирають один, незалежно від того, від якого дієслова (недоконаного чи доконаного виду) його утворено, найчастіше – найкоротший, і позначають ним „і закінчену, і незакінчену дії”, а „другий стає зайвим, бо дублює семантику першого”⁶, і поступово виходить із ужитку⁷.

Як стверджують науковці (В. Виноградов, В. Havranek, А. Jedlicki, J. Puzynina), характерною рисою дієслівних іменників є відсутність множини і неможливість уживання зі злічувальними числівниками, оскільки форма однини відповідно позначає ‘незлічувані’ дії, абстрактність, неозначеність. Уживання у формі множини призводить до субстантивзації лексичного значення, конкретизації та відповідно втрати акціональної семантики.

Утворення видових пар дієслівних іменників ще не свідчить про збереження самої категорії виду чи розрізнення категорії виду в уживанні цих форм.

² А. Skopljev, *Dvi ipostasi zahidnoslov'ans'kogo dišlivnogo imennika (na materialì čes'koj movi)* [v:] „Visnyk Universitetu imeni Alfreda Nobelâ. Seriâ Filolohični nauki”, nr 1 (15), 2018, s. 259-270.

³ К. Ponomarenko, *Deverbativ u semantiko-sintaksičnij strukturi rečennâ* [v:] „Donec'kij visnik Naukovogo tovaristva im. Ševčenko”, t. 22, Donec'k 2008, s. 79.

⁴ G. Ārmolenko, *Kategorijne značennâ vidu v semantičnij strukturi nomina agentis* [v:] „Naukovi zapiski. Seriâ: Filologični nauki (movoznavstvo)”, vip. 31, Kirovograd 2001, s. 83.

⁵ Ā. Vihovaneč', K. Gorodens'ka, *Teoretična morfologijâ ukraïns'koj movi: Akademična gramatika ukraïns'koj movi*, Kiiv 2004, s. 116.

⁶ V. Pilec'kij, *Nazvi opredmetnenih dij u naukovo-tehničnij terminologij* [v:] „Visnik: Problemi ukraïns'koj terminologij: Vid-vo Nacional'nogo universitetu „L'vivs'ka politehnika””, nr 453, 2002, s. 217.

⁷ M. Ginzburg, *Vidove protistavlennâ viddišlivnih imennikiv na poznačennâ opredmetnenih procesiv u slov'âns'kih movah* [v:] „Ukraïns'ka mova”, nr 2, 2011, s. 31.

Так, слідом за J. Puzynina та K. Buzássyová варто виділити два типи дієслівних іменників на *-anie, -enie, -cie, -ęcie* // *-ння, -ття*⁸:

1) ті, які потенційно наслідують дієслівний вид і акціональну семантику, уживаються тільки у формі однини та мають здатність трансформуватися у дієслівні конструкції, т. зв. дієслівний або присудковий тип⁹, наприклад: *Koszty wysyłki na terenie kraju pokrywa Wydawnictwo WAM przy zamówieniu od 50.00 zł* (Józef Augustyn) – організаційний компонент іменникової (номіналізованої) фрази є трансформованим дієсловом, що можна охарактеризувати за допомогою формули *jeżeli zamawiać. Momenty początku **відкриття** і кінця **закривання** клапанів, виражені в градусах кута повороту колінчастого вала* (Наукова література). У таких конструкціях присутня прихована, додаткова предикативність, подібно як і у зворотах з дієприкметниками, дієприслівниками, конструкціями з інфінітивом, що створює сприятливі умови для збереження субстантивами категорії виду¹⁰;

2) ті, які не наслідують вид, бо мають різнорідну акціональну семантику та синтаксичні властивості, уживаються у формі множини та не здатні трансформуватися у дієслівні конструкції, т. зв. іменниковий чи підметовий тип¹¹.

Окрім того, дієслівні іменники другого типу поділяються на такі значеннєві підтипи щодо акціональної семантики, як:

1) ті, що не трансформуються. Дієслівні іменники цього типу чітко наслідують акціональне значення, але неможливість синтаксичної трансформації ускладнює їх інтерпретування з точки зору видової семантики доконаності – недоконаності. Яскравим прикладом є ДІ, що входять до складу дієслівно-іменникового предиката. Нариклад: *Przy wielu zapiskach brakuje dat, a moi koledzy często nie mogą **dojść do porozumienia**, co zdarzyło się najpierw, a co potem* (Ewa Białołęcka); *Wiedział, że posypią się prośby i groźby, że będą lzy i obrazy, że może rzeczywiście **dojść do zerwania** stosunków i do jawnej wojny* (Tadeusz Dołęga Mostowicz) – виділені ДІ виражають дію розчленовано за допомогою дієслова-зв'язки із загальним значенням процесуальності та акціонального іменника, який конкретизує його. Іменник в таких конструкціях виконує роль понятійного ядра, тоді як носієм граматичних категорій часу, способу та виду постає дієслово-зв'язка¹². ... *для плекання батьківської душі по смерті, що згодом переробилася в **бажання мати** нащадка роду, який був би його **закрасою** на дальші часи...* (Володимир Леонтович) – ***бажати***; ... *вона може **мати***

⁸ J. Puzynina, *Op. cit.*, s. 86-93.

⁹ W. Doroszewski, *Podstawy gramatyki polskiej*, Cz. 1, Warszawa 1963, s. 284.

¹⁰ M. Jelínek, *Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích* [w:] *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia „Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj”*, Brno 20-22.10.1966, Bauer, Jaroslav (editor), Vyd. 1, Brno 1968, s. 390.

¹¹ W. Doroszewski, *Op. cit.*, s. 284.

¹² *Ibidem*; J. Radimský, *Verbo-nominální predikát s kategoriálním slovesem*, České Budějovice 2010.

відношення до її самоті (Василь Чумаченко) – **відноситься**. Специфічною рисою присудків, у яких іменна частина виражена віддієслівним іменником зі значенням дії, є їхня здатність приєднувати додаток. Такий присудок займає позицію предиката, синонімічного дієслову, іменники зберігають валентність дієслова, хоча такі додатки й мають атрибутивний відтінок¹³;

2) ті, що вживаються у множині і відповідно видова форма часто не відповідає аспектуальній семантиці контексту. Так, у наступних прикладах *Na razie o masowych odejściach z policji nie ma mowy* (Gazeta Krakowska); *Ani umierający, ani ten, kto mu towarzyszy, nawet jeśli asystował przy stu odejściach* (Krystyna Kofta) виділений дієслівний іменник позначає окремі акти-відлучки, що розуміються як конкретизовані, обчислювальні події. У другому реченні сема субстантивності підсилюється ще і за рахунок уживання кількісного числівника при ньому. *Проходила година, дві, і він знову сідав за книжки, бо молодий гарячий мозок прагнув знань, і це прагнення стало його другою натурою, проти якої він уже нічого не міг зробити* (Григорій Тютюнник) – виділений дієслівний іменник має субстантивне значення;

3) терміни, що позначають ‘неактуальні, суспільно і технічно встановлені, узаконені дії’¹⁴: *mnożenie, wrzenie* (фізичні та математичні терміни), *podanie, rozporządzenie, wykonanie, przesłuchanie, zeznanie, posiedzenie, zebranie* (юридичні терміни) // *множення, ділення, кипіння, розмноження, дихання, порівняння* (фізичні та математичні терміни), *слухання, свідчення, скликання, засідання* (юридичні терміни). ‘Неактуальність’ зумовлена точним найменуванням абстрактних акціональних понять із різних галузей знань, на відміну від дієслівних іменників, що передусім позначають абстрактність та неозначеність. Т. зв. декаузативи, що здебільшого позначають явища природи, фізичні процеси¹⁵. Так, у реченні *Chcę złożyć zeznanie na bezprawne poszukiwania organów milicji* (Andrzej Mandalian) – дієслівний іменник позначає юридичний термін – (1.1) *praw. adm. oficjalne wyjaśnienia złożone w sądzie lub przed innymi władzami. ... psy czekały we wsi, z daleka dochodziło wrzenie motorów, reflektory błędziły po niebie, zgaszono latarnię i porucznik zakomenderował odmarsz* (Witold Zalewski) – фізичний термін – (1.1) *fiz. przechodzenie ze stanu ciekłego w gazowy. З свідчень утікачів, що панічно бігли звідти на північ, було встановлено, що то йде жорстокий бій за Білий Камінь* (Юрій Андрухович) – виділений дієслівний іменник має значення ‘3. Давання показань на суді або на допиті; показання свідка’ і відповідно є юридичним іменником-терміном, що не виражає акціональної семантики. В іншому прикладі: *Згадка про ліквідацію «банди Чорного*

¹³ O. Sulima, *Imennikova verbalizaciâ predikativn ukraïns'kij movi*: avtoref. dys....kand. filol. nauk, Kiïv 2010.

¹⁴ M. Soták, *Dejové substantíva v slovenčine a v ruštině*, Bratislava 1978, s. 12-23.

¹⁵ N. Šerbii, *Kategoriîni oznaki zvorotnosti v ukraïns'kii ta pol'skii movah* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 2, 2014, s. 186.

Ворона» дає надію – в ній немає **свідчення** про загибель отамана (Василь Шкляр) – цей самий віддієслівний іменник вже позначає інше значення – ‘1. Факт, річ, обставина, що підтверджують що-небудь’, проте також не виражає акціональності.

У польській мові у зв’язку із розвитком комп’ютерних технологій останніми роками збільшилася кількість і відповідних термінів та похідних слів з таким значенням. Наприклад: *Instagramowanie i hashtagowanie stało się już tą czynnością, która wkomponowała się w moje życie na dobre.* (Internet). В українській мові це явище менш поширене, хоча поступово ці терміни також приживаються в щоденному мовленні, як от: **Інстаграмування їжі може допомогти вам більше насолоджуватися** (Інтернет); *А партнер у збірній та клубі Хав’єр Маскерано спеціально оволодів мистецтвом «**твітерування**», щоб привітати земляка* (Інтернет);

4) спосіб дії. Дієслівні іменники цього типу загалом асоціюються з акціональністю, поєднують у своїй структурі семи дії, оскільки перебіг цієї дії (швидкий чи повільний) є рисою цієї дії, а спосіб як певний стиль, метод постає характерною рисою не тільки самої дії, а і її виконавця – *Dwie pary leżące przy basenie podniosły głowy i z **zaciekawieniem** wpatrywały się w trzech tęczyzn* (Marek Krajewski; Mariusz Czubaj) – ‘як?, в який спосіб?’ виконавці здійснювали дію. *Наявність саме цього, задуму, планування і організування з ясним **усвідомленням** мети* (Олександр Франчук) – планувати і організувати як? в який спосіб?;

5) стан. Значення стану, що є результатом виконання дії, на денотативному рівні найменш пов’язані з акціональністю. Найвиразніше таке значення проявляється у ДІ на позначення ‘психічних і фізичних станів людини’ на кшталт: *osłabienie, zaziębienie, zdenerwowanie, wyczerpanie, przewrażliwienie, zaangażowanie, roztrzęsienie, zdemoralizowanie, skrępowanie* // обмороження, вичерпання, ослаблення, перенавантаження, запаморочення, напруження, знесилення. При таких ДІ часто існують синонімічні утворення з іншими суфіксами, де, наприклад: форма на *-ość* має значення постійної риси, а форма на *-nie* – змінного стану. Порівняймо: *Zapowiedzią apetytu jest niejaka **omdlałość** żołądka i lekkie **zmęczenie*** (Gazeta Wyborcza) – ВІ **omdlałość** позначає тривалий стан, що став хворобою, натомість друге виділене слово **zmęczenie** – легкий, тимчасовий стан. *Czyli **omdlenie** uratowało go przed grzechem śmiertelnym* (Jan Grzegorzycyk) – короткостроковий стан, тимчасовий. *Люди не сплять ночами, перебувають у великому **напруженні***. Серед найпоширеніших травм – *втрата одного ока чи обох, **обмороження**, роздроблені кістки, черепно-мозкові травми, опіки* (Український тиждень). В українській мові відповідним польським конструкціям часто відповідають віддієслівні іменники з іншими суфіксами, порівняймо: *przeziębienie* – *застуда*, *zmęczenie* – *втома*, *roztrzęsienie* – *струс*;

6) ситуації-дії, в яких існує синкретизм дії і її підмета, предмета, просторового субстрату. Наприклад, *Mama! rok 2001 styczeń Odbyłyśmy z moją babką*

grupą długie spotkanie na temat kobiecości (Sonia Raduńska) – йде мова не тільки про зустріч, як саму дію, а й людей, які були присутні на цій зустрічі, розмови та все інше, що було включено¹⁶. Такого роду синкретизм проявляється в реченнях з ДІ зі значеннями ‘перегляд, видовище переказ переглянутого’ на кшталт: *przyjęcie, przedstawienie, zebranie, widzenie, powstanie, spotkanie // повстання, зібрання, скликання. За таких обставин зібрання проводилися частіше, ніж це було передбачено статутом (два рази на місяць)* (Іван-Павло Химка).

Українсько-польська міжмовна інтерференція впливає на уживання доконаних та недоконаних форм, зокрема на надуживання доконаних форм, наприклад: *Charakterystyczne dla tych lat było zachęcenie do pracy* (замість *zachęcanie*) чи навпаки замість докнаного ДІ *spędzeniu* вживається недоконаний: *Ona mi opowie o spędzaniu swojego dnia w przedszkolu*¹⁷.

Отже, дієслівні іменники (ДІ) є складним гібридним утворенням, що знаходиться на межі двох частин мови і поєднує у собі категорії, характерні різним класам слів. Категорія виду та числа залежить від семантичного значення ДІ і детермінує дієслівний чи іменниковий характер. Особливістю дієслівних іменників є відсутність множини і неможливість уживання зі злічувальними числівниками, оскільки форма однини відповідно позначає ‘незлічувані’ дії, абстрактність, неозначеність. Уживання у формі множини призводить до субстантивзації лексичного значення, конкретизації та відповідно втрати акціональної семантики. Відповідно виділяємо два типи дієслівних іменників: присудкові, що вживаються тільки в однині та наслідують видову семантику, та підметові, що відповідно втрачають акціональність та можуть уживатися в множині, у свою чергу вони поділяються на декілька значенневих підтипів: ті, що трансформуються, ті, що уживаються в множині, терміни, спосіб дії, стан, ситуації-дії тощо. Окрім того можна ще виділити декілька функцій множини дієслівних іменників, що становить предмет подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Ârmolenko G., *Kategorijne značennâ vidu v semantičnij strukturi nomina agentis* [v:] „Naukovi zapiski. Seriâ: Filologični nauki (movoznavstvo)”, vip. 31, Kirovograd 2001, s. 83-85.
- Doroszewski W., *Podstawy gramatyki polskiej*, cz. 1, Warszawa 1963.
- Ginzburg M., *Vidove protistavlenâ viddiêslivnih imennikiv na poznačennâ opredmetnenih procesiv u slov `âns'kih movah* [v:] „Ukraïns'ka mova”, nr 2, 2011, s. 30-43.

¹⁶ J. Puzynina, *Op. cit.*, s. 175-176.

¹⁷ A. Krawczuk, *O kognitywnych uwarunkowaniach współczesnej glottodydaktyki: kategorie gramatyczne w nauczaniu Ukraińców języka polskiego* [w:] *Acta Universitatis Lodzianensis: Kształcenie polonistyczne cudzoziemców*, nr 19, 2012, s. 80.

- Jelínek M., *Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích* [v:] *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia «Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj*, Brno 20.-22.10.1966. Bauer, Jaroslav (editor). Vyd. 1. Brno 1968, s. 389-395.
- Krawczuk A., *O kognitywnych uwarunkowaniach współczesnej glottodydaktyki: kategorie gramatyczne w nauczaniu Ukraińców języka polskiego* [w:] *Acta Universitatis Lodzian-sis: Kształcenie polonistyczne cudzoziemców*, nr 19, 2012, s. 69-82.
- KUM, *Korpus ukraińs'koï movi*, <http://korpus.org.ua> [dostęp: 30.03.2021].
- NKJP, *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, <http://www.nkjp.pl> [dostęp: 30.03.2021].
- Pilec'kij V., *Nazvi opredmetnenih dij u naukowo-tehničnij terminologii* [v:] „*Visnik: Problemi ukraińs'koï terminologii: Vid-vo Nacional'nogo uniwersitetu «L'vivs'ka politehnika»*”, nr 453, 2002, s. 215-221.
- Ponomarenko K., *Deverbativ u semantiko-sintaksičnij strukturi rečennâ* [v:] „*Donec'kij visnik Naukovogo tovaristva im. Ševčenko*”, t. 22, Donec'k 2008, s. 73-87.
- Puzynina J., *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słowotwórstwo, semantyka, składnia)*, Warszawa 1969.
- Radimský J. *Verbo-nominální predikát s kategoriálním slovesem*, České Budějovice 2010.
- Šerbiĭ N., *Kategoriĭni oznaki zvorotnosti v ukraińs'kiĭ ta pol's'kiĭ movah* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, nr 2, 2014, s. 179-189.
- Skoplêv A., *Dvi ĭpostasi zahidnoslov'âns'kogo diêslivnogo imennika (na materialĭ čes'koï movi)* [v:] „*Visnyk Uniwersitetu imeni Alfreda Nobelâ. Seriâ „Filolohični nauki”*”, nr 1 (15), 2018, s. 259-270.
- Soták M., *Dejové substantíva v slovenčine a v ruštině*, Bratislava 1978.
- Sulima O., *ĭmennikova verbalizaciâ predikatĭv ukraińs'kij movi: avtoref. dys.....kand. filol. nauk*, Kiiv 2010.
- Vihovaneč' Ĭ., Gorodens'ka K., *Teoretična morfologiâ ukraińs'koï movi: Akademična gramatika ukraińs'koï movi*, Kiiv 2004.

złogosenie artykułu: 28 stycznia 2021
przyjęcie artykułu do druku: 29 maja 2021